

Θεσμική διαχείριση της παραβατικότητας και κοινωνικός αποκλεισμός: Ιδρύματα Αγωγής Ανηλίκων

ΝΙΚΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ. Η μελέτη των Ιδρυμάτων Αγωγής Ανηλίκων έχει ως στόχο να καταδείξει πως η πραγματική λειτουργία αυτού του θεσμού δεν μπορεί να συλληφθεί ούτε μέσα από την τεχνικιστική οπτική (την παροχή ιδιοτήτων που θα εξασφαλίζει την επανακοινωνικοποίηση των νέων παραβατών) ούτε μέσα από τη συμβολική διάσταση (την απονομή στιγματιστικής ιδιότητας) αλλά κυρίως από τη σύλληψη των τεχνικών όρων και επιδράσεων της συμβολικής, δηλαδή της στιγματιστικής λειτουργίας του θεσμού. Πράγματι, ο τρόπος λειτουργίας και οι «τεχνικές» επιδράσεις του θεσμού των Ιδρυμάτων Αγωγής επιτρέπουν τη δημιουργία ομάδων που έχουν το μονοπώλιο ιδιότυπων ιδιοτήτων κοινωνικού αποκλεισμού και περιθωριοποίησης.

Institutional Management of Delinquency and Social Confinement: Correctional Institutions

NIKOS PANAGIOTOPOULOS

ABSTRACT. *The study of Correctional Institutions aims at proving that the real function of these Institutions can be grasped neither through the technicalistic aspect (the provision of qualities which will ensure the juvenile delinquents their rehabilitation) nor through the symbolical dimension (awarding a stigmatized quality) but mainly through the conception of the technical terms and effects (influences) of the symbolical in the stigmatizing function of the institution. It is then that the way of function and the «technical» effects of this institution allow the creation of groups that have the monopoly of the singular qualities of social confinement and of marginalization.*

Κατά έναν παράδοξο τρόπο, μορφές κοινωνικού αποκλεισμού παράγονται και από τη δράση μιας σειράς θεσμών που έχουν ως στόχο την κοινωνική επαν-ένταξη των κοινωνικών υποκειμένων. Σε μια τέτοια κατηγορία εντάσσονται και οι θεσμοί που έχουν ως στόχο την αποκατάσταση των κοινωνικών υποκειμένων που έχουν ήδη υποστεί μια πρώτη μορφή κοινωνικού αποκλεισμού μέσα από την ιδιαίτερη διάσταση των όρων δυνατότητας και των επιδράσεων που παράγουν οι παραβάσεις και ειδικότερα οι θεσμοί που έχουν ως στόχο την αποκατάσταση των ανήλικων παραβατών που είναι και το αντικείμενο αυτού του κειμένου.

Στον ελληνικό χώρο, η ειδική μεταχείριση των ανήλικων εγκληματιών άρχισε μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η νομοθετική όμως ρύθμιση και η καθιέρωση του θεσμού των αναμορφωτικών καταστημάτων ανηλίκων έγινε με το νόμο 2724/1940 «περί οργανώσεως και λειτουργίας αναμορφωτικών καταστημάτων», που εξακολουθεί να ισχύει και σήμερα. Το 1974 με το προεδρικό διάταγμα 602 (άρθρο 13) τα αναμορφωτήρια μετονομάστηκαν σε *Ιδρύματα Αγωγής Ανηλίκων*, με δικαιολογητικό λόγο της μετονομασίας την «εξαφάνιση ενός όρου που θα μπορούσε να δυσχεράνει την κοινωνική αποκατάσταση του ανηλίκου».

Η εισαγωγή στο Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων γίνεται εφόσον μια σειρά άλλων αναμορφωτικών μέτρων που προβλέπονται δεν έχουν αποδώσει και με την προϋπόθεση ότι οι ανήλικοι δεν έχουν πνευματική και σωματική αναπηρία, «ώστε να παρεμποδίζεται» όπως χαρακτηριστικά λέει ο νόμος, το «έργο της αναμόρφωσης». Γίνεται είτε μέσω της δικαστικής οδού είτε με διοικητική ενέργεια και συγκεκριμένα με απόφαση του Υπουργείου Δικαιοσύνης, ύστερα από γνωμάτευση του δικαστή ανηλίκων που δεν έχει υποχρεωτικό χαρακτήρα για το Υπουργείο και η οποία λαμβάνεται ύστερα από έρευνα των συνθηκών ζωής του ανηλίκου, είτε αυτεπάγγελτα μετά από έκθεση του Εισαγγελέα ή των αστυνομικών αρχών ή της Εταιρείας Προστασίας Ανηλίκων ή με αίτηση των γονέων ή κηδεμόνων ή φιλανθρωπικών σωματείων ή με έκθεση του Επιμελητή Ανηλίκων. Προϋπόθεση εισαγωγής σε Ίδρυμα με τη διοικητική οδό είναι η ύπαρξη «σοβαρών ενδείξεων ηθικού κινδύνου», δηλαδή να εμφανίζει ο ανήλικος δείγματα «ηθικής παρεκτροπής», λόγω «κακών συνηθειών» που έχει αποκτήσει επειδή αναφέρθηκε ως «εγκαταλελειμμένος και περιπλανώμενος άνευ εμφανών πόρων ζωής ή επαιτών ή λαμβάνων εφ' οιαδήποτε πρόφαση βοήθειας».

Τα ιδρύματα που λειτουργούν αυτή τη στιγμή στην Ελλάδα είναι τέσσερα και υπάγονται διοικητικά στη Διεύθυνση Πρόληψης Εγκληματικότητας και Σωφρονιστικής Αγωγής Ανηλίκων του Υπουργείου Δικαιοσύνης. Είναι τρία ιδρύματα για αγόρια, δύο στοιχειώδους εκπαίδευσης και ένα επαγγελματικής εκπαίδευσης, και ένα ίδρυμα αγωγής επαγγελματικής εκπαίδευσης για κορίτσια κάτω των δεκαοκτώ χρόνων.¹

Χωρίς να υπάρχει εδώ ούτε ο χώρος ούτε η ανάγκη να υπεισέλθουμε σε λεπτομέρειες του νομοθετικού πλαισίου λειτουργίας αυτών των θεσμών, θα προσπαθήσουμε να περιοριστούμε στην ανάλυση του ειδικού τρόπου λειτουργίας και της λειτουργίας αυτών των θεσμών, των οποίων ένα βασικό αποτέλεσμα είναι η συμβολή στον κοινωνικό αποκλεισμό των υποκειμένων που διαχειρίζονται. Για μια τέτοια όμως, έστω και περιληπτική, ανάλυση, θα ήταν αναγκαίο κατ' αρχήν να εντάξουμε αυτούς τους θεσμούς στο ευρύτερο σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης και να εξάγουμε την ειδική λογική της λειτουργίας αυτού του συστήματος. Μόνο έτσι, δηλαδή μέσα από το σύνολο των αντικειμενικών σχέσεων που τα καθορίζουν, τα ιδρύματα αυτά βρίσκουν τη λογική της ύπαρξής τους.

Πραγματογνώμονες της διαχείρισης και της λογιστικής, οικονομολόγοι, χρηματοδότες, ειδικοί της έρευνας των επιχειρήσεων, ψυχολόγοι, εγκληματολόγοι, κοινωνιολόγοι, αναλυτές συστημάτων, ειδικοί της μελέτης έργων... ενεργοποιούν ακόμη και σήμερα ένα σημαντικό αριθμό τεχνικών που έχουν όλες, κατά κάποιο γενικό τρόπο, ως σκοπό τη βελτίωση της κατανομής των πόρων στο χώρο των προβλημάτων του εγκλήματος. Έχοντας αναλάβει το έργο να συμβιβάσουν τις προταγές της οικονομικής ορθολογικότητας με τις επιταγές της κοινωνικής δικαιοσύνης, αντιλαμβάνονται τον εκδημοκρατισμό της ποινικής δικαιοσύνης σαν μέσο για να καταπολεμήσουν, να μειώσουν «στο ελάχιστο τη συνολική απώλεια που προξενούν στην κοινωνία οι παραβάσεις»² χωρίς, όμως, να εξάγουν όλα τα συμπεράσματα από το ευρύτατα επιβεβαιωμένο γεγονός ότι η «επικινδυνότητα» και η «ανηθικότητα», μετρημένες με τα ποινικά κριτήρια, είναι άνισα κατανεμημένες μεταξύ των φορέων των διαφόρων κοινωνικών τάξεων.

Εάν οι οικονομολόγοι έχουν τη φαινομενική αρετή να θέτουν ρητά το ζήτημα της σχέσης μεταξύ του ποσοστού του κέρδους που εξασφαλίζεται από την επένδυση στην πρόληψη και την οικονομική

επένδυση (και την εξέλιξή της), παρ' όλα αυτά στις αναλύσεις τους δε λαμβάνουν υπόψη παρά τις επενδύσεις και τα χρηματικά κέρδη (όταν και εφόσον μπορούν να τα εκτιμήσουν) ή τα οφέλη που μπορούν να μετατραπούν άμεσα σε χρήμα,³ όπως είναι η αποτίμηση των ζημιών για να υπολογιστεί το περιθωριακό κόστος των παραβάσεων με το περιθωριακό κόστος της πρόληψης της παραβατικότητας⁴ ή «το νέο σωφρονιστικό κόστος» (αντί των απλών ποσοστών υποτροπής).⁵ Δεν μπορούν ακόμη να συλλάβουν τις ειδικές επιδράσεις που παράγουν αυτές οι επενδύσεις, αφού δε λαμβάνουν υπόψη τους το σύστημα των σχέσεων που εγκαθίσταται μεταξύ του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης και της δομής των ταξικών σχέσεων – γεγονός που γίνεται εύκολα κατανοητό, αφού αντιπαρέρχονται τη συστηματική ανάλυση της δομής των διαφορικών πιθανοτήτων σύλληψης και καταδίκης, οι οποίες παραχωρούνται στους διαφόρους υπόδικους από την ποινική αγορά ανάλογα με τον όγκο και τη δομή του κεφαλαίου τους.⁶ Από την άλλη πλευρά, παραλείποντας να τοποθετήσουν τις στρατηγικές των επενδύσεων στην πρόληψη και στην προστασία μέσα στο σύστημα των στρατηγικών της αναπαραγωγής, καταδικάζονται στο να μην κατανοούν, μέσω ενός απαραίτητου παράδοξου, αυτό που καθορίζει με τον πιο καλυμμένο τρόπο την αποτελεσματικότητα του συστήματος της εφαρμογής του νόμου, δηλαδή το νομικό κεφάλαιο.⁷ τα ζητήματα που θέτουν γύρω από τη σχέση ανάμεσα στην «επικινδυνότητα» –έννοια στην οποία, όπως έδειξε ο Foucault, είναι αδύνατο να δοθεί ένα ιατρικό νόημα ή ένα νομικό πλαίσιο και η οποία, παρ' όλα αυτά, είναι η βασική έννοια των σύγχρονων πραγματογνωμόνων– και στην επένδυση στην εφαρμογή του νόμου μαρτυρούν το γεγονός ότι αγνοούν πως η «επικινδυνότητα» είναι επίσης το προϊόν της έλλειψης νομικού κεφαλαίου (ή και, σε ορισμένες περιπτώσεις, αποτυχημένης επένδυσής του). Καταλαβαίνουμε απ' αυτό πως, προκειμένου να εκτιμήσουν τα κέρδη των επενδύσεων στο χώρο της ποινικής δικαιοσύνης, δεν μπορούν παρά να αναρωτηθούν για την αποδοτικότητα των εξόδων σε πρόληψη και προστασία για την «κοινωνία στο σύνολό της». Τα έξοδα στο χώρο της ποινικής δικαιοσύνης, όπως για παράδειγμα στο χώρο του σωφρονιστικού συστήματος, θεωρούνται ως μορφές επένδυσης σε ανθρώπινο κεφάλαιο, του οποίου το όφελος μεταφράζεται σε μια μείωση του μελλοντικού κόστους της εγκληματικότητας για την κοινωνία.⁸ Αυτός ο φονξιοναλιστικός ορισμός των λειτουργιών του συστήματος της

ποινικής δικαιοσύνης, ο οποίος αγνοεί την ειδική συμβολή που προσφέρει το σύστημα αυτό στην αναπαραγωγή της κοινωνικής δομής, και ειδικότερα στη δομή των ταξικών σχέσεων μέσω της επικύρωσης της αποτελεσματικότητας του νομικού κεφαλαίου, εμπλέκεται από την αρχή σ' έναν ορισμό του «ανθρώπινου κεφαλαίου», που, παρά τις «ανθρωπιστικές» του αναφορές, δεν αποφεύγει να υιοθετήσει τις αρχές του οικονομισμού αγνοώντας μ' αυτό τον τρόπο (μεταξύ άλλων) πως η ποινική απόδοση της ποινικής δράσης εξαρτάται από το επενδυμένο νομικό κεφάλαιο και πως η κοινωνική απόδοση του ποινικού τίτλου εξαρτάται από το κοινωνικό κεφάλαιο που κατέχουν ταυτόχρονας οι υπόδικοι και οι οικογένειές τους και μπορούν να χρησιμοποιήσουν για να ουδετεροποιήσουν, κυρίως, τις επιδράσεις τους.

Το γεγονός ότι μπορούσαμε μέχρι πριν από λίγο να θεωρούμε το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης ως έναν παράγοντα κοινωνικής δικαιοσύνης, ενώ όλα τείνουν να δείξουν αντιθέτως πως είναι ένας από τους πιο δραστικούς παράγοντες της κοινωνικής συντήρησης, αφού χορηγεί στις κοινωνικές ανισότητες τη φαινομενικότητα της νομιμοποίησης, οφείλεται αναμφίβολα στην επίδραση μιας πολιτισμικής αδράνειας.

Αν και οι διάφορες έρευνες επισήμαναν το γεγονός των ανισοτήτων και των διακρίσεων που αποκρύπτει η ποινική δράση και απέδειξαν πως μια από τις λειτουργίες της ποινικής δικαιοσύνης συνίσταται, μέσω μιας διαδικασίας διαδοχικών επιλογών, στο να συγκροτεί την εγκληματικότητα, δεν προχώρησαν πέρα από την εκφώνησή του. Γι' αυτό το λόγο είναι απαραίτητο να εξηγήσουμε τους ποινικούς μηχανισμούς που καθορίζουν τη διαδικασία αντιμετώπισης μιας ποινικής υπόθεσης και τη συνεχή επιλογή των υποδίκων των μη προνομιούχων τάξεων.

Όλα τείνουν να δείξουν πως η κοινωνιολογική εξήγηση μπορεί να κατανοήσει πλήρως τις ανισότητες της καταστολής και της μεταχείρισης που οι διάφορες μελέτες που δομούν το πεδίο έρευνας αυτού του φαινομένου καταλογίζουν κυρίως μέσα από ένα σουμπστανσιαλιστικό τρόπο σκέψης, είτε στις ανισότητες της επικινδυνότητας είτε στο φάντασμα του *Diabolus in machina*, δηλαδή στις προθέσεις και στις δράσεις ενός υποκειμένου ή μιας συνειδητοποιημένης και οργανωμένης ομάδας – όταν δεν περιορίζονται σε μη συνεκτικές θεωρήσεις και ερμηνείες οι οποίες, για παράδειγμα, στην καλύτερη περίπτωση, συλ-

λαμβάνουν τη δράση του νομικού προνομίου μέσα από τα πιο γενικά του χαρακτηριστικά (για παράδειγμα: «συστάσεις», «σχέσεις», πληροφορίες για ποινικές διαδικασίες, «οικονομικά μέσα»), εξηγώντας τις βεβαιωμένες διακρίσεις με τις «προκαταλήψεις του κάθε φορέα του ποινικού συστήματος», ή από την «επαγγελματική τους ιδεολογία».⁹

Πράγματι, κάθε κοινωνικό υποκείμενο είναι εφοδιασμένο με κάποιο νομικό κεφάλαιο και μια έξη (habitus), η οποία συμβάλλει στον καθορισμό, μεταξύ άλλων, των στάσεων σε σχέση με το νομικό κεφάλαιο και το νόμο.¹⁰ Το νομικό προνόμιο, το οποίο διαφέρει, κάτω από τα δύο του χαρακτηριστικά, κατά τις κοινωνικές τάξεις είναι υπεύθυνο της αρχικής ανισότητας των κοινωνικών υποκειμένων μπροστά στο νόμο και την ποινική μεταχείριση και, κατ' επέκταση, σε μεγάλο βαθμό, των άνισων ποσοστών επιλογής και καταδίκης.

Για να μπορέσει όμως να ασκηθεί η δράση του νομικού προνομίου, πρέπει και αρκεί η «δικαιοσύνη» να αγνοεί μέσα στο περιεχόμενο της μεταχείρισης που εφαρμόζει, μέσα στις μεθόδους και τις τεχνικές της δίωξης, της σύλληψης, της ανάκρισης και της απόφασης, τις νομικές ανισότητες μεταξύ των υποδίκων των διαφόρων κοινωνικών τάξεων. Με άλλα λόγια, μεταχειριζόμενη τα κοινωνικά υποκείμενα που εισέρχονται στη θεσμοθετημένη διαδικασία συγκρότησης της εγκληματικότητας, όσο άνισα κι αν είναι, σαν ίσα, το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης οδηγείται στο να χορηγήσει την επικύρωσή του στις αρχικές ανισότητες μπροστά στο νόμο.

Επιπλέον το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης τείνει να χορηγήσει ένα επιπρόσθετο πλεονέκτημα στους υπόδικους των προνομιούχων τάξεων, επειδή το σύστημα των άρρητων αξιών που προϋποθέτει, το περιεχόμενο και η μορφή των πρακτικών –αυτές «του ανθρώπου υπεράνω κάθε υποψίας»– που απαιτεί είναι συγγενείς με τις βασικές αρχές της έξεως (habitus) της κυρίαρχης τάξης. Ο εντοπισμός των κατάλληλων ιδιοτήτων (της «επικινδυνότητας»...), οι οποίες, για τις περισσότερες από αυτές, δεν είναι επίσημα ορισμένες σαν κριτήρια επιλογής, επιχειρείται μέσω της εφαρμογής κατηγοριών αντίληψης και εκτίμησης των φορέων που επωμίζονται την εφαρμογή και την ερμηνεία του νόμου – και οι οποίες είναι κατά το μεγαλύτερο μέρος το προϊόν αντικειμενικών δομών της ποινικής τάξης, μετασχηματισμένες σε ποινικές μορφές ταξινόμησης: βασίζεται κυρίως πάνω σε απειροελάχιστες ενδείξεις, μέσω των οποίων αποκαλύπτονται οι βασικές αρχές

της έξης, δηλαδή πάνω στους *τρόπους* όπου εκφράζεται η ιδιότητα της σχέσης ως προς το νόμο που πρόκειται να αναπαραγάγει, δηλαδή, σε τελική ανάλυση, την πίστη, την προσχώρηση στις αξίες μέσα στις οποίες οι φορείς του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης αναγνωρίζονται.

Θα πλανιόμασταν όμως σοβαρά εάν δεν προσέχαμε να μη λησμονήσουμε πως οι πρακτικές διεργασίες της επιλογής (της διαλογής) που επιτελούν οι ίδιοι οι υπόδικοι, δυνάμει των διαθέσεων που είναι στενά συνδεδεμένες με την κοινωνική τους θέση, συμβάλλουν αποφασιστικά στην αναπαραγωγή της ειδικής λογικής του θεσμού της αντιμετώπισης της εγκληματικότητας. «Μην παρουσιάζεσαι μπροστά σ' ένα δικαστήριο του οποίου δεν αναγνωρίζεις την απόφαση», έλεγε ο Kafka. Άχρηστη σύσταση για το μεγαλύτερο μέρος των περιπτώσεων: οι υπόδικοι φορείς των μη προνομιούχων τάξεων τείνουν (στατιστικώς) να αναγνωρίσουν την εφαρμογή των νόμων και τους φορείς και τα κλιμάκια της εφαρμογής τους πριν αναγνωριστούν απ' αυτούς σαν υποκείμενα-αντικείμενά τους, γιατί ανάμεσα στ' άλλα, από τον τρόπο που παρουσιάζονται μπροστά τους και από το γεγονός ότι αποφεύγουν να παρουσιαστούν εκδηλώνουν ότι τους αναγνωρίζουν.

Μ' αυτό τον τρόπο, το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης μπορεί, μέσω της ίδιας του της λογικής, να συμβάλει στη συντήρηση των νομικών προνομίων. Χορηγώντας στις νομικές ανισότητες μια επικύρωση, σύμφωνα με τα δημοκρατικά ιδεώδη, παρέχει την καλύτερη αντικειμενική δικαιολόγηση σ' αυτές τις ανισότητες. Και δεν είναι τυχαίο εάν η κοινωνική παράδοση, όπως οι «καλλιεργημένες τάξεις», τείνει να απονείμει στους παραβάτες, σαν φυσικές και αρχέγονες, ιδιότητες που οφείλονται στην ιστορία της παραγωγής τους: η ιδεολογία της «ανηθικότητας των λαϊκών τάξεων» συμβάλλει στο να εγκλείσει τα μέλη των μη προνομιούχων τάξεων μέσα στον προορισμό που ο κοινωνικός κόσμος τους προσδιορίζει, κάνοντάς τους να συλλάβουν σαν φυσικές ανικανότητες αυτό που δεν είναι παρά το αποτέλεσμα μιας μη προνομιακής κατάστασης.

Το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης, μέσω της ειδικής λογικής του τρόπου λειτουργίας του, πληροί ιδεολογικές λειτουργίες, από το γεγονός ότι οι μηχανισμοί του, που συμβάλλουν στην αναπαραγωγή της καθεστηκυίας τάξης και στη συντήρηση των σχέσεων κυριαρχίας, παραμένουν κρυφοί. Μέσα σ' αυτή τη λογική, αν το σύστημα της

ποινικής δικαιοσύνης παρέχει, κι αυτό, στην κυρίαρχη τάξη μια «θεοδικία του προνομίου της» δεν είναι τόσο μέσω των ιδεολογιών που παράγει και εγγαράσσει, αλλά κυρίως μέσω της πρακτικής δικαιολόγησης της καθεστηκυίας τάξης που παρέχει αφού αποκρύπτει και καταγράφει λαθραία –κάτω από τη φαινομενικότητα της τυπικής ισότητας– τη σχέση μεταξύ των μεταχειρίσεων και των αποφάσεων από τη μια και του νομικού κεφαλαίου από την άλλη. Έχει αποδειχθεί πως τα πιο σίγουρα ιδεολογικά αποτελέσματα είναι εκείνα που για να ασκηθούν δεν έχουν ανάγκη λέξεων, αλλά του *laissez-faire* και της συνενοχικής σιωπής.

Η κακή απόδοση του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης δεν μπορεί να εξαλειφθεί εντελώς, γιατί είναι το αναπόφευκτο κόστος που πρέπει να πληρώσει προκειμένου να προστατευθούν οι φαινομενικότητες της τυπικής ισότητας. Αλλά και γιατί κάθε προσπάθεια για να κάνουν, μ' ένα γρηγορότερο τρόπο και με λιγότερο κόστος, αυτό που το σύστημα θα κάνει έτσι κι αλλιώς θα εκδήλωνε την πραγματική λειτουργία του συστήματος.

Ο Πλάτων αναφέρει στο τέλος της *Πολιτείας* ότι οι ψυχές οι οποίες οφείλουν να αναλάβουν μια άλλη ζωή έχουν να διαλέξουν μόνες τους τον «κλήρο» τους μεταξύ των «παραδειγμάτων των βίων» «κάθε λογής», μεταξύ των «βίων των ζώων όλων και όλων των ανθρώπων», και, μετά την επιλογή, οφείλουν να πιουν το νερό του ποταμού Αμέλητα, το νερό της Λήθης, πριν ξανακατεθούν στη γη. Η λειτουργία της θεοδικίας, που ο Πλάτων χορηγεί στο μύθο, ανήκει στις κοινωνίες μας και στο ποινικό δικαστήριο (όπως και στο σχολείο, αν και με διαφορετικό τρόπο). Πρέπει, όμως, να θυμηθούμε περισσότερο τον Πλάτωνα: «Μόλις έφτασαν εκεί, έπρεπε να παρουσιασθούν αμέσως μπροστά στη Λάχηση. Τότε, πρώτα ένας προφήτης έδειξε στον καθένα τη θέση του και τη σειρά του και, αφού πήρε από τα γόνατα της Λάχησης κλήρους και παραδείγματα ανθρώπων βίων, ανέθηκε πάνω σ' ένα ψηλό βήμα και είπε: *Αυτά εδώ τα λέγει η Λάχηση η παρθένα, της Ανάγκης η θυγατέρα. Ψυχές εφήμερες, τώρα αρχίζει άλλη περίοδος ζωής για το θνητό γένος με απόληξη πάλι το θάνατο. Δε θα σας διαλέξει ο δαίμονας, αλλά εσείς θα διαλέξετε το δαίμονά σας. Ο πρώτος που θα τον υποδείξει ο κλήρος θα εκλέξει πρώτος το βίο του, που θα τον ζήσει κατ' ανάγκη. Η αρετή είναι κτήμα αδέσποτο και καθένας θα πάρει απ' αυτή το μερδικό του ανάλογα με την τιμή ή την περιφρόνηση που θα της έχει. Ο καθένας είναι υπεύθυνος για την εκλογή του· ο θεός ανεύθυνος*».¹¹

Για να μπορέσουν οι προορισμοί να μετατραπούν σε επιλογές της

ελευθερίας, αρκεί η Δικαιοσύνη, ιεροφάντης της Ανάγκης, να καταφέρει να πείσει τα κοινωνικά υποκείμενα να αναγνωρίσουν την κρίση της και να τους πείσει ότι μόνοι τους επέλεξαν τη μοίρα (το δαίμονα) που τους είχε πρωτύτερα απονείμει. Έτσι, η κοινωνική θεότητα είναι ανεύθυνη, δεν αμφισβητείται.

Μπορούμε τώρα ευκολότερα, ύστερα από ό,τι προηγείται, να δεχθούμε πως, για να σκεφθούμε πραγματικά τους θεσμούς αποκατάστασης ή, όπως έχουμε συνηθίσει να λέμε, επανεκπαίδευσης, αναμόρφωσης, θα πρέπει να τους αντιληφθούμε ως κλιμάκια αρνητικής καθιέρωσης, τα οποία συμβάλλουν μ' έναν τρόπο συνεχώς αυξητικό, στην αναπαραγωγή κοινωνικών αρμοδιοτήτων, δηλαδή νομικά αναγνωρισμένες ανικανότητες, για την κατοχή κοινωνικών θέσεων. Αν κανείς δεν αμφιβάλλει ότι αυτά τα ιδρύματα συμβάλλουν στη μετάδοση κάποιων στοιχειωδών γνώσεων είναι περισσότερο σίγουρο πως συμβάλλουν στην κατανομή αναρμοδιοτήτων, ανικανοτήτων, ακόμη και αναπηριών και ταυτόχρονα στη νομιμοποίηση αυτής της κατανομής.

Ανίκανα να αντιληφθούν αυτά τα «παιδιά-παραβάτες» ως μέλη μιας κοινότητας που έχει τις δικές της νόρμες, το δικό της κονφορμισμό, το δικό της ήθος, ορίζουν κάθε νέο άνθρωπο ως «περίπτωση», κάθε συμπεριφορά ως σύμπτωμα και οι περιγραφές βρίσκουν τις αρχές τους μέσα στη θεματική του «απροσάρμοστου», του «ακοινωνήτου», του «κοινωνικά ανάπηρου» που προωθεί η επαγγελματική ιδεολογία της κοινωνικής εργασίας. Ανίκανα να αναγνωρίσουν την ύπαρξη μιας κοινωνικής ομάδας από την οποία προέρχονται αυτά τα «παιδιά-παραβάτες», της οποίας οι υλικές και πολιτισμικές συνθήκες ύπαρξης είναι πραγματικά ιδιαίτερες, ανίκανα να κατανοήσουν την έννοια της υπόστασης που διαχωρίζει αυτά τα παιδιά από τις κυρίαρχες νόρμες, στις διαφορετικές σχέσεις με το νόμο, τα ιδρύματα αντιλαμβάνονται αυτά τα παιδιά σαν έναν άλλο κόσμο τον οποίο πρέπει να «υποψιαζόμαστε», να «προσέχουμε», στον οποίο πρέπει να αντισταθούμε, για να προστατευθούμε προστατεύοντάς τα.

Από την άλλη, οι αντικειμενικές συνθήκες μέσα στις οποίες ασκείται η δράση της επανεκπαίδευσης δεν πληρούνται στο βαθμό που θα επέτρεπαν στα νέα παιδιά να υιοθετήσουν, να ενσωματώσουν, να αναπαράγουν το πρότυπο που το προσωπικό των ιδρυμάτων θέλει να διαχύσει. Όσο περισσότερο ένα παιδί είναι οικονομικά και πολιτισμικά ενδεές, τόσο περισσότερο αντιστέκεται, περισσότερο ή λιγότερο παθη-

τικά, στην αποκαταστατική δράση. Μόνο πραγματικές αλλαγές αυτών των συνθηκών θα επιτρέψουν πραγματικά την υιοθέτηση νέων στάσεων που θα επέτρεπαν με τη σειρά τους την επιθυμητή και ζητούμενη «διόρθωση».

Θα έπρεπε να υπεισέλθουμε στην αναλυτική περιγραφή των συνθηκών οργάνωσης της επανεκπαιδευτικής δράσης¹² για να καταδείξουμε πως αυτές οι συνθήκες, αν δεν τείνουν στο να ενδυναμώσουν, τουλάχιστον τείνουν στο να αναπαράγουν την εγγενή τάση της έξης (*habitus*) αυτών των παιδιών, η οποία τείνει να εξασφαλίσει τη δική της συνοχή (και συνέχεια) ενάντια σε κάθε αλλαγή, πραγματική ή υποτιθέμενη, διά μέσου της επιλογής που διενεργεί μεταξύ των νέων πληροφοριών που προτείνονται από αυτά τα ιδρύματα. Θα έπρεπε να δείξουμε με κάθε λεπτομέρεια πως η ανατροπή του ύφους ζωής που αναζητούν αυτά τα ιδρύματα δε φτάνει στο στόχο της αφού παραμένουν αναλλοίωτες οι ευκαιρίες που παρέχονται αντικειμενικά σ' αυτά τα παιδιά από τον κοινωνικό κόσμο.

Κατ' επέκταση, αυτά τα ιδρύματα συμμετέχουν μ' έναν αποφασιστικό τρόπο κυρίως στην εργασία της *ονοματοθεσίας* που ασκούν, στο μονοπώλιο της νόμιμης συμβολικής βίας που ανήκει στο Κράτος. Η παραχώρηση ενός τίτλου, του ποινικού τίτλου, περισσότερο ή λιγότερο αντικειμενικοποιημένου από το «φάκελο», είναι στην πραγματικότητα ένα νομικό ενέργημα νόμιμης κατηγοριοποίησης, μέσω του οποίου απονέμεται η πιο καθοριστική ιδιότητα της κοινωνικής ταυτότητας, η οποία, όντας πάντα κοινωνική διαφορά, αρνητική διάκριση, είναι άρρητα δεμένη με τη διάκριση των ομάδων διαχωρισμένων από σύνορα κοινωνικά, δηλαδή μαγικά. Η πιο πρόδηλη έκφραση αυτής της εξουσίας είναι η θεβαίωση («παρέκκλισης» ή «ανικανότητας»), θεβαίωση αναρμοδιότητας που παρέχεται από μια αρμόδια αρχή, δηλαδή κοινωνικά εξουσιοδοτημένη να επικυρώνει την κοινωνική και τεχνική αρμοδιότητα του κατόχου του τίτλου, τίτλος χρέωσης, θεμελιωμένος στη συλλογική πίστη στην αρχή που τον παρέχει.

Οι ποινικές κρίσεις που ασκούνται πάνω στους έφηβους είναι αναμφίβολα ένας καθοριστικός παράγοντας της κατασκευής της προσωπικής ταυτότητας: σ' αυτές τις ολοκληρωτικές αποφάνσεις οι έφηβοι αυτοί, ειδικά οι πιο ενδεείς, μην έχοντας τη δυνατότητα να επικαλεσθούν καμιά άλλη αρχή –αν αυτή δεν είναι η ψυχολογία για τα παιδιά ή η ψυχιατρική–, δεν μπορούν παρά να υιοθετήσουν τον ορισμό που τους παρέχεται για τον ίδιο τους τον εαυτό.

Κοντολογίς, η εργασία της επανεκπαίδευσης που ασκείται από τα ιδρύματα αυτά ενεργοποιεί ένα μηχανισμό με διπλό αποτέλεσμα: ένα θεατό στιγματισμό και μια «αναπηρία» του υποκειμένου το οποίο ενσωματώνει την υποβάθμισή του, την υποτίμησή του. Αυτή η διπλή επίδραση πραγματοποιείται από τη συνδυασμένη δράση από ένα μηχανισμό συγκεκριμένο και θεατό και από τα μέσα συμβολικής πίεσης που ασκούν, στο εξωτερικό επίπεδο η δημόσια ντροπή και, κυρίως, στο εσωτερικό επίπεδο, από την υποτίμηση της εικόνας του εαυτού που συνεπιφέρει η αναγνώριση των παρεκκλίσεων.

Μ' αυτό τον τρόπο, η ποινική διαδικασία της αποκατάστασης είναι μια διαδικασία αρνητικής καθιέρωσης που συγκροτεί ομάδες καθιερωμένες ως μη φυσιολογικές, παρεκκλίνουσες, ακοινωνήτες, και τελικά, εκ των πραγμάτων, σ' ένα ολόκληρο τμήμα των λαϊκών τάξεων, από το οποίο πρέπει να προφυλασσόμαστε. Κατέχοντας τα άτομα αυτά το μονοπώλιο του κοινωνικού ελαττώματος, μιας αναρμοδιότητας, μιας ανηθικότητας, δηλαδή μιας ανικανότητας νομικά αναγνωρισμένης για να ασκήσουν τη λειτουργία μιας κοινωνικά νόμιμης θέσης, προετοιμάζονται τελικά για την κατοχή των λιγότερο νόμιμων κοινωνικών θέσεων, δηλαδή για τον περισσότερο νόμιμο κοινωνικό αποκλεισμό τους.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Οι αρχές διαφοροποίησης αυτών των θεσμών επανεκπαίδευσης, που στην Ελλάδα είναι αυτές της ηλικίας και του φύλου των ανηλίκων, διαφέρουν σε άλλες χώρες της ΕΟΚ όπου, για παράδειγμα στη Γαλλία, ορίζονται κυρίως σε σχέση με πολυσύνθετους στόχους όπως η προσωπικότητα του ανηλίκου, σε σχέση με διαφορετικά μέτρα μεταχείρισης και επανεκπαίδευσης.
2. Βλ. ειδικότερα: G. S. Becker, «Crime and Punishment: An Economic Approach», *Journal of Political Economy*, τ. 76 (1968) και όσους προώθησαν το υπόδειγμα της οικονομικής θεωρίας του εγκλήματος του Becker, κυρίως I. Ehrlich «Participation in Illegitimate Activities: A Theoretical and Empirical Investigation», *Journal of Political Economy*, αρ. 81 (1973). I. Ehrlich «The Deterrent Effect of Capital Punishment: A Question of Life and Death», *American Economic Review*, αρ. 65 (1975). M. K. Block & J. M. Heineke, «A Labor Theoretic Analysis of Criminal Choice», *American Economic Review*, αρ. 65 (1975). Για μια χρήσιμη αν και περισσότερο έμμεση κριτική του υποδείγματος του Becker, βλ. N. H. Stern & R.A. Carr-Hill, «Theory and Estimation in Models of Crime and its Social Control and Their Relations to

- Concepts of Social Output», στο M. S. Feldstein & R. P. Inman (eds) *The Economics of Public Services*, Mac Millan, Λονδίνο 1977, και των ίδιων *Crime, The Police and Criminal Statistics*, Academic Press, Λονδίνο 1979.
3. Όταν μιλάμε για «εκτίμηση σε χρηματικούς όρους» δεν εννοούμε απαραίτητα εμπορική εκτίμηση. Υπό τη στενή σημασία του όρου πρόκειται μόνο για μετατροπή όλων των σχετικών αξιών σε μια κοινή μονάδα μέτρησης, το χρήμα. Βλ. A. Williams «Cost/Benefit Analysis. Bastard Science or Insidious Poison in the Body Politick», στο J. W. Wolfe (ed.), *Studies in Cost/Benefit and Cost/Effectiveness Analysis*, Allen and Unwin, Λονδίνο 1972.
4. C. J. Stigler, «The Optimum Enforcement of Laws», *Journal of Political Economy*, τ. 78, αρ. 3, Μάιος-Ιούνιος 1970.
5. Τα θεωρητικά αυτά υποδείγματα δεν μπορούσαν παρά να εφαρμοστούν και στη μέτρηση του συνολικού κόστους από την εγκληματική καριέρα cf: Institut national d'hygiène mentale, *Community Based Correctional Programs*, Washington, DCUS. Government Printing Office, 1971. Ed. Service d'hygiène publique, αρ. 2130.
6. Μέσα σ' αυτή την προοπτική μπορούμε να κατανοήσουμε την κριτική που ασκεί ο L. C. Thurow, *Equity Versus Efficiency in Law Enforcement*, Public Policy, τ. XVIII, αρ.4 (1970), στον Becker όταν λέει πως είναι αδύνατο να εκτιμήσουμε την αποτελεσματικότητα ενός συστήματος εφαρμογής του νόμου, χωρίς πρώτα να καθιερωθεί ένα σχήμα δικαιοσύνης (équité).
7. Δεχόμαστε σαν βάση τον ορισμό που έδωσε ο J. C. Chamboredon στο άρθρο του «La delinquance juvenile, essai de construction d'objet», *Revue Francaise de Sociologie*, XII (1971), σ. 335-337, δηλαδή το σύνολο των τεχνικών ή των μέσων (συμπεριλαμβανομένων των οικονομικών μέσων για τη διασφάλιση του ελέγχου αυτών των τεχνικών) που επιτρέπουν τον έλεγχο και τη χρησιμοποίηση των νόμων και του νομικού πεδίου. (Θεσμοί και φορείς που έχουν αναλάβει την εφαρμογή και την ερμηνεία του νόμου) (σελ. 371).
8. Βλ. J. C. Baldry, «Investment in Convicted Persons». These D.N.Y., στο A. Williams, *Application des Techniques Modernes d'Affectation des ressources dans le domaine des problemes criminels*, Conseil de l'Europe, 1973 σ. 63.
9. Θα μπορούσαμε να δείξουμε πως η σύλληψη του θεμελίου αυτών των θεωρήσεων, που θα επέτρεπε την υπέρβαση των επιστημονικών δυσκολιών που γεννούν, ή ακριβέστερα η κριτική αντικειμενοποίηση των επιστημολογικών και κοινωνικών συνθηκών που επιτρέπουν και προωθούν την παραγωγή αυτών των θεωρηματικών σχημάτων –και πιο συχνά ανταγωνιστικών– τα οποία δομούν τον εγκληματολογικό λόγο, έχει όλες τις πιθανότητες να παραγνωρισθεί με την διπλή έννοια του όρου. Αυτό συμβαίνει γιατί το επιστημολογικό πεδίο, εξαιτίας του γεγονότος ότι το θεωρητικό παρελθόν της εγκληματολογίας δεν παρουσιάζει μια συγκροτημένη επιστημονική θεωρία, αλλά μια παράδοση, είναι διαιρεμένο σε δύο μέτωπα, τα οποία αντιπαρατίθενται μέσω των αντιτιθέμενων σχέσεων που διατηρούν με την ίδια την παράσταση της θεωρίας. Θα μπορούσαμε πράγματι να πούμε για την «κοινωνιολογία της παρέκκλισης» αυτό που έχει διαπιστωθεί για την κοινωνιολογία γενικότερα: «το ίδιο ανίκανο να αντιπαραθέσουν στην παραδοσιακή εικόνα της θεωρίας μια καθαρά

επιστημονική θεωρία ή τουλάχιστον μια επιστημονική θεωρία της επιστημονικής θεωρίας, οι μεν υιοθετούν μια πρακτική η οποία αξιώνει να βρει στον εαυτό της το δικό της θεωρητικό θεμέλιο, οι δε συνεχίζουν να διατηρούν με την παράδοση την παραδοσιακή σχέση που οι κοινότητες των γραμμάτων συνήθισαν να διατηρούν μ' ένα corpus όπου οι δηλωμένες αρχές αποκρύβουν τα προαπαιτούμενα, τόσο περισσότερο ασυνείδητα όσο είναι περισσότερο αναγκαία, και όπου η σημασιολογία ή η λογική συνοχή μπορεί να είναι η έκδηλη έκφραση των έσχατων επιλογών που θεμελιώνονται πάνω σε μια φιλοσοφία του ανθρώπου και της ιστορίας παρά πάνω σε μια συνειδητά κατασκευασμένη αξιωματική». P. Bourdieu, J.C. Chamboredon, J.C. Passeron, *Le metier de sociologue*, Mouton, 1980 σ. 44, βλ. ακόμα Nikos Panayotopoulos, *Critique de la raison criminologique*, Πάντειος, υπό έκδ. και Ν. Παναγιωτόπουλος, «Κοινωνικός πρωταγωνιστής και παραβατικότητα: σημειώσεις πάνω σε ένα εγκληματολογικό συνέδριο», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, αρ. 74 (1989) σσ. 171-175.

10. Η θεωρητική αυτή προβληματική, δηλαδή αυτό το σώμα εννοιών και σχέσεων που ορίζεται τόσο από τη συνοχή αυτού που αποκλείει όσο και από τη συνοχή αυτού που συγκροτεί, επιτρέποντας, μ' αυτό τον τρόπο, να υποβάλλει τα χαρακτηριστικά της πραγματικότητας σε μια συστηματική διερεύνηση (πάντα σε σχέση με την ερώτηση που τους τίθεται), η οποία προσδιορίζει τη θεωρία που ενεργοποιείται μέσα στην επιστημονική πρακτική, θεωρία της γνώσης του αντικειμένου και θεωρία του αντικειμένου, χρησιμοποιείται σ' ένα σύνολο ερευνών που οι περισσότερες βρίσκονται σε εξέλιξη (βλ. Ν. Παναγιωτόπουλος, «Κοινωνικές ανισότητες και ποινικές ταξινομήσεις», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, αρ. 77, 1990).
11. Πλάτων, *Πολιτεία*, βιβλίο X., 617 ε., Μετάφραση Ιωάννη Γρυπάρη.
12. Nikos Panayotopoulos, «Les établissements d'éducation surveillée en Grèce – Epreuve pénale et consecration négative», (υπό δημοσίευση).